

SKAL DEN KATOLSKE FORTID KOMME TIL ORDE?
ANDERS SØRENSEN VEDELS DILEMMA VED UDGIVELSEN AF
ADAM AF BREMEN I 1579*

AF

KAREN SKOVGAARD-PETERSEN

Djævelen i Slotsgården

Christian 4.s dåb blev fejret eftertrykkeligt i de første dage af juni i 1577. I festlighederne indgik også skuespil, som blev forevist i slotsgården for kongefamilien, de indbudte udenlandske gæster, rigsråderne med flere. Blandt tilskuerne var også hofdigteren Erasmus Lætus, tidligere professor i teologi ved Københavns Universitet. Lætus nedfældede kort efter en beretning, på latin, om Christians fødsel og dåb, herunder naturligvis også begivenhederne i slotsgården. Han nøjes imidlertid ikke med at berette om skuespillene, men fortæller også – meget levende – om sine egne oplevelser undervejs.¹

Sammen med slotsprædikanten Anders Vedel var han gået ind i slotskirken hvorfra de, i selskab med magister Niels Hvid, magister Laurits Pedersen og renteskriver Peder Hansen, kunne betragte forestillingen fra en god plads ved kirkens vinduer. Men uventede forhindringer kom i vejen i form af en bænk fra de kongelige køkkener som pludselig blev stillet op; folk hoppede op på den og spærrede udsynet til scenen. Noget måtte gøres, og da der blandt skuespillerne også var nogle djævlendklædte personer, fandt Lætus og hans venner på at tilkalde en af dem for at få ham til at fjerne bænken. Han forlangte imidlertid først noget af den gode vin som den kongelige kældermester havde stillet frem til dem. Det fik han og tømte så kanden i én slurk. Men et øjeblik efter var han væk – og næste gang de så ham, stod han langt væk blandt de andre djævle. Han havde

* Tak til Charlotte Appel, Karsten Christensen, Lars Boje Mortensen og Peter Zeeberg for hjælp og gode råd.

¹ *Erasmus Lætus' skrift om Christian IVs fødsel og dåb (1577)*, udgivet og oversat af Karen Skovgaard-Petersen og Peter Zeeberg. 1992. Lætus' beretning kendes fra hans egen kladde, som findes i håndskriftet GKS 2589, 4to.

intet gjort for at få fjernet bænken. Inde i kirken skummede de af raseri – indtil Lætus, som han selv fortæller det, kunne komme med de forløsende ord:

“Er det ikke netop Djævelens natur og sædvane at lyve og bedrage? Han lokker menneskene med løfter og forleder dem med falske forhåbninger, og når han så har deres sjæle i sin magt, svigter han dem i et spind af tomme løfter.”

– og Lætus tilføjer: “Den bemærkning fik stort bifald, og det var længe en stående vittighed iblandt os.”

Den lille episode anslår, spøgefuldt og i det små, et tema som viser sig at være centralt i Lætus’ beretning, nemlig Djævelens bestræbelser på at føre menneskene bag lyset. Ganske sindrigt har han nemlig gjort sin beretning om Christian 4.s fødsel og dåb til en fortælling om, hvordan Djævelen udnyttede den forestående fødsel til at forsøge at få danskerne lokket tilbage i den katolske fold. Det lykkedes ikke, og prinsens dåb kommer – i Lætus’ konstruktion – til at fremstå som Danmarks endelige bekræftelse på dets lutheranske tilhørsforhold. Og den flatterende hovedrolle Lætus tildeler sig selv i den lille fortælling fra slotskirken, spiller han også i afsløringen af det store djævelkomplot, der, som Lætus fremstiller det, udgjorde en reel og alvorlig trussel for hele landet.

Det er historien om bonden på Samsø der modtager en profeti fra en havfrue om at dronningen vil føde et drengbarn. Til profetien var knyttet en ordre om at bonden skulle opsøge kongen og få ham til at genindføre forskellige af de gamle riter. Kongen afviser pure dette krav, men havfruen dukker siden op igen, bonden fremturer – og til sidst er Lætus i stand til at afsløre historien som led i en djævelsk plan der går ud på at genindføre katolske riter. Kongen, Frederik 2., holder så en stor tale som kommer til at stå som afslutningen på selve beretningen om Christian 4.s fødsel og dåb. Pointen – at hermed blev Djævelens katolske anslag endegyldigt forpurret – bliver ekstra tydelig ved at Lætus runder værket af med en skildring af forløbet af den protestantiske reformation i Danmark, set på baggrund af Djævelens solide greb om danskerne i den katolske middelalder. Det fremgår at det var en langvarig og ikke gnidningsfri proces, som altså nu, med prinsens dåb, er fuldbragt.

Blandt dem der blev narret af den tørstige djævel, var som sagt også slotsprædikanten Anders Sørensen Vedel (1542-1616). Vedel er for eftertiden kommet til at stå som en hovedskikkelse blandt danske historikere i det 16. årh. Også han morede sig – skal vi tro Lætus –

over Lætus' bemærkning om at djævelen sådan set bare levede op til sin djævlerolle da han narrede dem. Formodentlig har han ikke læst Lætus' værk der aldrig blev helt færdigt, og han har derfor næppe set hvordan Lætus har gjort dette lille djævleanslag til en anekdotisk optakt, et humoristisk miniaturebillede af Djævelens store angreb, forsøget på at lokke danskerne tilbage til katolicismen. Men selve havfruens spådom har Vedel utvivlsomt kendt – han omtalte den senere som ren "dict" i sin folkevisebog² – og givetvis også den teologiske afvisning som Lætus i sin beretning tillægger sig selv og kongen.

Og tankegangen har ikke været fremmed for Vedel, tværtimod. Vedel var i disse år, 1570erne, travlt beskæftiget med sine to hovedværker inden for dansk historieskrivning, den danske oversættelse af Saxos Danmarkshistorie fra 1575 og førsteudgaven fra 1579 af Adam af Bremens 500 år gamle værk, skrevet midt i 1070erne, om biskopperne af Hamborg-Bremen, som i Vedels udgave hedder *Historia ecclesiastica*. I sine forord til begge disse værker har Vedel – helt i tråd med Lætus – indarbejdet truslen fra Djævelen, den trussel der gennem de forgangne århundreder har vist sig i pavens – Djævelens stedfortræders – tyranni i Danmark.

Lætus, Vedel og Danmarkshistorien

Lætus og Vedel havde begge gennemgået en god protestantisk uddannelse i den lutheranske højborg Wittenberg, Lætus hos Philipp Melanchthon selv, Vedel hos hans efterfølger Caspar Peucer. Og begge havde påkaldt sig Frederik 2.s opmærksomhed og havde efter hjemkomsten tjent kongen, Lætus som professor fra 1560 og hofdigter fra 1569, Vedel som slotsprædikant fra 1568. De tilhørte de første generationer af intellektuelle efter Reformationen, der blev solidt protestantisk skolet – og til den skoling hørte også en opfattelse af kongen som kirkens øverste og som garant for orden i samfundet, en orden der nemlig var en forudsætning for at kirken kunne have gode kår.

Men da Vedel og Lætus i den tidlige sommer 1577 stod og så på skuespillene i slotsgården, var de hver sit sted i deres karriere. Lætus var blevet afskediget fra sit professorat ved universitetet få år tidligere, og levede nu – og indtil sin død i 1582 – af indtægterne fra forskelligt kirkeligt gods. Han havde i 1569 opnået status som hofdigter og i årene derefter udgivet en stribe digte der alle har det enten som

² I indledningen til den 24. vise "Dronning Dagmar spaaes aff en Haffrue at hun skal dø vdi Barnfødsel" trækker Vedel en parallel til sin egen tids havfruespådom (*It Hundrede vduaalde Danske viser ...* Ribe 1591. Foreligger i faksimileudg. ved Karen Thuesen 1993).

hoved- eller vigtigt sidetema at hylde Danmark og den danske konge og markere at landet hørte til i den lutheranske verden.

Den 16 år yngre Vedel udfoldede i disse år, 1570'erne, en livlig litterær virksomhed samtidig med sit hverv som slotsprædikant.³ Han havde nået at lære den gamle kansler Johan Friis at kende inden hans død i 1570. Friis havde opfordret ham til at revidere et manuskript han havde liggende, en oversættelse af Bartholomeo Platinas latinske pavekrønike, *Vitae Pontificum*, der udkom første gang i 1479. I Vedels bearbejdelse blev det til en antikatolsk manifestation, endda med titlen *Antichristus Romanus*.⁴ Den udkom i 1571, året efter Johan Friis' død.

Fire år senere, i 1575, havde Vedel udsendt sin oversættelse til dansk af Saxos Danmarkshistorie, og han var efter alt at dømme nu, i 1577, i fuld gang med sit næste store danmarkshistoriske projekt, udgivelsen af Adam af Bremens ærkebisperhistorie, *Historia ecclesiastica*.

Samtidig lagde han an til at lade sig udpege af regeringen til at forfatte en ny Danmarkshistorie. Mindre end et år efter dåbsfestlighederne afleverede han til kansler Niels Kaas en formfuldendt betænkning på latin, hvori han redegjorde for sine tanker om hvordan en ny danmarkshistorie burde skrives. At han gerne så sig selv i rollen som forfatter af dette værk, fremgår tydeligt omend indirekte.

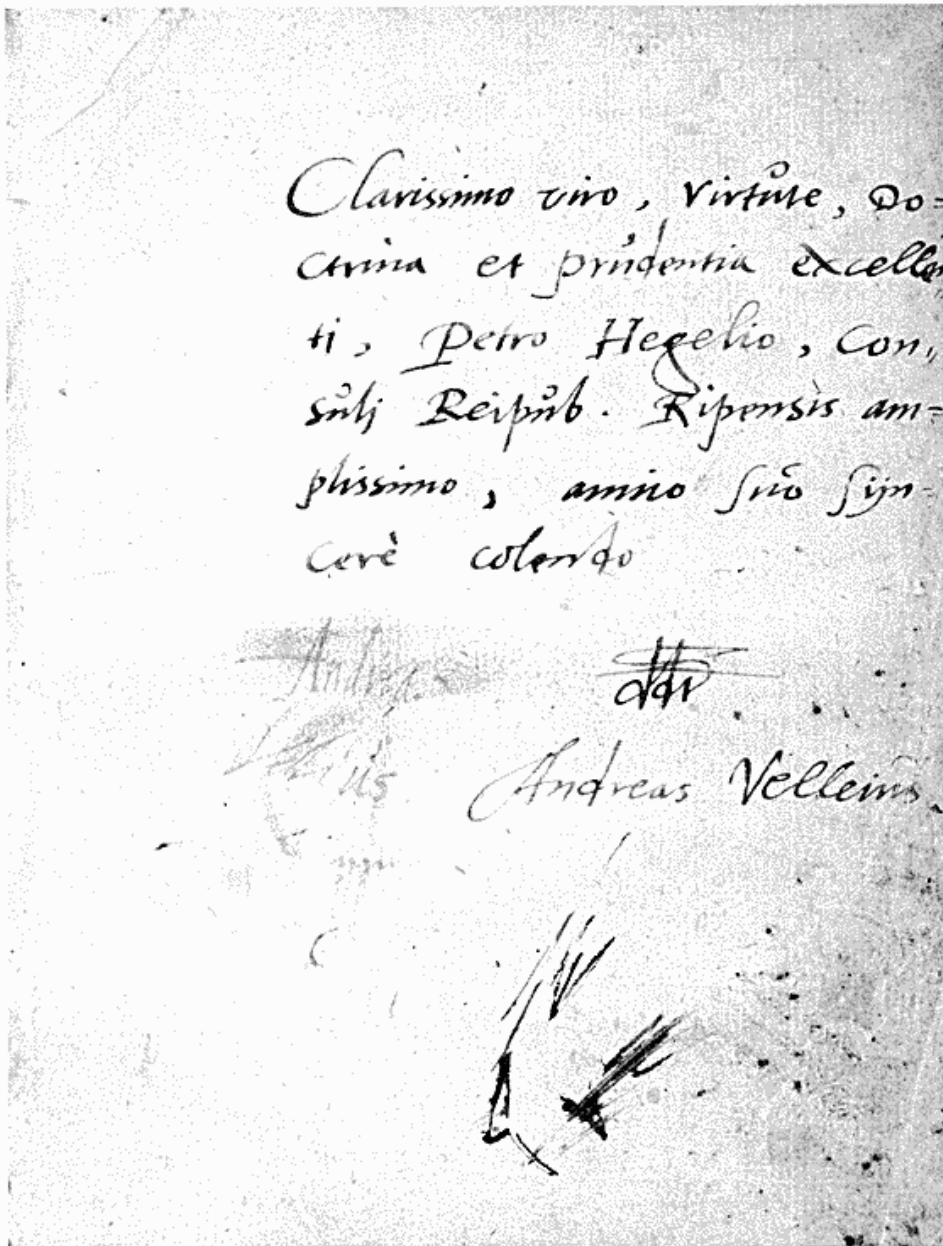
I 1570'erne var det ellers en anden mand, Hans Svaning, der var beskæftiget med at skrive en stor latinsk danmarkshistorie. I 1579 blev han imidlertid bedt om at aflevere sit manuskript til universitetets professorer, der skulle vurdere om det var egnet til trykning. De må have vendt tommelfingrene ned, for Svanings manuskript blev aldrig udgivet. I stedet blev Vedel udpeget til at skrive den ønskede danmarkshistorie, ja faktisk havde han fået lovning på at blive Svanings efterfølger allerede i sommeren 1578.⁵ Hans kvalifikationer har været tydelige, manifesteret især i den nævnte lille betænkning om principperne for en ny danmarkshistorie – og, fra foråret 1579, i den lærde udgave af Adam af Bremen, som er emnet for det følgende.

Historien om hvordan først Svaning, så Vedel og siden flere andre

³Den grundlæggende biografi af Vedel er et omfattende værk skrevet af C.F. Wegener: *Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel, Kongelige Historiograph i Frederik II's og Christian IV's Dage*. Trykt sammen med Wegeners udgave af Vedels Saxo-oversættelse: *Den danske Krønike af Saxo Grammaticus oversat af Anders Sørensen Vedel trykt paa ny og tilligemed Vedels Lønnet af C.F. Wegener*, 1851 (2. forøgede udg., 1. udg. 1846). Den moderne standardbiografi er af Harald Ilsøe i *Dansk biografisk leksikon*, 3.udg. 1984.

⁴Om dette værk – og det danske islet Vedel gav det – se Wegener 1851, s. 68-71.

⁵Harald Ilsøe: Svaning, Vedel, Huitfeldt og Krag. Omkring spørgsmålet om den første historiografudnævnelse. *Tradition og kritik. Festskrift til Svend Ellehøj*, 1984, s. 235-58.

Clarissimo viro, virtute, Do-
ctrina et prudentia excellen-
ti, Petro Hegelio, Con-
suli Reipub. Ripensis am-
plissimo, amno suo signi-
ficere colendo

Andreas Velleins

Der kendes i dag seks eksemplarer af Vedels Adam af Bremen-udgave med egenhændig dedikation fra Vedel. I Det Kongelige Bibliotek findes således et eksemplar som Vedel har forsynet med dedikation på forsatsbladet til sin ven Peder Hegelund, rådmand i Ribe. (Det Kongelige Bibliotek).

gav sig i kast med at skrive en ny danmarkshistorie, er ofte fortalt og skal egentlig ikke beskæftige os her. Erasmus Lætus har ikke nogen plads i den historie – og havde det heller ikke med samtidens øjne. Men faktisk lykkedes det ham at skrive en ny danmarkshistorie netop i denne periode hvor Svaning sled med sin, nemlig det lange latinske epos *Res Danicae*, som blev trykt i Frankfurt am Main i 1574. Lætus' danmarkshistorie var imidlertid på vers, og dens behandling af dansk historie var langt friere end det ønskede prosaværk skulle være – den har hverken kunnet eller skullet gøre det ud for en ny nationalhistorie i prosa. Heller ikke Lætus' prosaberetning om Christian 4.s dåb er en sådan ny danmarkshistorie – af den simple grund at den altovervejende handler om begivenhederne i 1576-77 op til prinsens fødsel og frem til og med hans dåb. Værket præsenterer sig som en historisk beretning, og Lætus gør et stort nummer ud af dets troværdighed, men det har ikke noget at gøre med den store danmarkshistorie som man efterspurgte i regeringskredse og blandt intellektuelle og diplomater.

Når vi i dag skal prøve at forstå de udfordringer der lå i at skrive Danmarks historie på dette tidspunkt, sidst i 1570erne, er det imidlertid værd at huske på Lætus' fortolkning af prinsens dåb som Danmarks endelige bekræftelse på sit protestantiske tilhørsforhold og hans hurtige ridt gennem middelalderens kristendom fra oprindelig renhed til papistisk fordærv. Den stærke nationalhistoriske interesse som præger dansk litteratur i sidste del af 1500-tallet, var en del af renæssancehumanismen. Den var imidlertid, i den form den fik i Danmark, afgørende påvirket af Philipp Melanchthon og det protestantiske Wittenberg. Man skulle tro der heri ville ligge en indbygget konflikt mellem at hylde Danmarks tilslutning til den lutheranske kristendom og samtidig hævde den store nationale fortid, katolsk som den var. Men egentlig må man konstatere at den nationale storhed stort set besynges ubekymret i tidens repræsentative litteratur – fx Erasmus Lætus' epos om dronning Margrethe og Kalmarunionen, *Margaretica*, fra 1573 - uden at konflikten artikuleres.

Helt uproblematisk har det imidlertid ikke været. Det ser vi tydeligt af Vedels forord til hans to pionerbedrifter, oversættelsen til dansk af Saxos Danmarkshistorie og udgaven af Adam af Bremens værk om biskopperne af Hamborg-Bremen. Her gør Vedel sig store anstrengelser for at præsentere de to store middelalderlige historikere i et protestantisk lys – unægtelig et overraskende perspektiv for den moderne læser, men mærkelig nok temmelig upåagtet i litteraturen om Vedel.

Vedels forord til Saxo-oversættelsen

I forordet til Saxo – henvendt til Frederik 2. – beskæftiger Vedel sig med historiens nytte. Først og fremmest, siger Vedel, kan vi af historien lære hvordan kristendommen blev indført i et givent land og hvilke vilkår den siden fik. Dernæst kan vi af historien lære hvad Gud belønner og hvad han straffer. Endelig er historien særlig nyttig for fyrster og adelige fordi de her kan lære om hvordan man regerer klogt og fromt.⁶

Det første punkt er hovedsagen. Her får vi et rids af kristendommens historie i Danmark, og synsvinklen er, naturligvis, rent protestantisk. Efter først at have levet i hedenskabets mørke, modtog danskerne Guds ord, og fulde af hellig iver sørgede de for at bygge kirker og skoler i stort tal. Men efterhånden lod biskopperne sig påvirke af Djævelen: "De grebe til det Verdslige Suerd, og toge Antichristens hofffarffue paa sig" (s. 7). Moralen sank overalt i samfundet, og Gud sendte borgerkrige og andre ulykker som straf. Selv i denne ulykkelige tid var der imidlertid hele tiden en lille gruppe af fromme mennesker som Gud beskyttede. Og til sidst forbarmede Gud sig over danskerne og lod dem tage imod Luthers lære hvorved den oprindelige fromhed blev genetableret.

Det forbløffende er jo at denne lange udredning der strækker sig helt frem til Reformationen, står som indledning til Saxos Danmarks-historie. For Saxo fortæller kun om tiden frem til ca 1185. Men sagen er at Saxo skal læses i det rette lys. Gud har ladet optegne hvilke skift og forandringer der er sket i religionen, og dette er den væsentligste årsag til at læse historiske værker. Hos Saxo kan man således læse om hvordan Danmark blev kristent, hvordan "den Naadige oc Barmhertige Gud" har udført "oss arme Hedninge" af blindheden (s. 5). Men siden da er der jo igen sket skift og forandringer i religionen. Efter Antikrists storhedstid under pavevældet har Gud i sin umådelige barmhjertighed igen optændt sit hellige og klare evangeliske lys. Dette er den store sammenhæng hvori Saxos beretning om kristendommens første indførelse skal forstås.

Den historie Vedel her fortæller på nationalt plan, er en lokal pendant til den autoriserede skildring af verdens historie som Philipp Melanchthon var ophavsmand til, og som går under navnet Carions

⁶ Det protestantiske islet i Vedels Saxo-forord har jeg behandlet mere detaljeret i artiklen: Carion's Chronicle in Sixteenth-Century Danish Historiography, *Symbolae Osloenses* 73, 1998, s. 158-67.

krønike.⁷ Krøniken begynder med verdens skabelse, og verdenshistorien er struktureret efter fire verdensriger som afløser hinanden. Jesu fødsel falder i Romerriget, det fjerde og sidste verdensrige. Herefter fortælles om hvordan den oprindelige og oprigtige kristendom degenererede til sin modsætning, magtmisbrug og verdslig pragtsyge, altsammen sat i værk af Djævelen og hans pavelige håndlanger; og endelig stod så Martin Luther frem og afslørede misbruget og sørgede for at restituere den sande kristendom. Vedel har ikke bare overtaget denne narrative struktur, men også et centralt begreb hos Melanchthon, nemlig "den sande kirke," og det vil sige en lille gruppe troende – hos Vedel i Saxo-forordet altså troende danskere – som altid har eksisteret, omend ofte forfulgt. Vedels grundlæggende synspunkt, at den væsentligste del af historien er religionens historie, stemmer også overens med Melanchthon, som slår fast, bl.a. i Carions krønike, at Gud ønsker at mennesket skal have nøje kendskab til religionens historie til alle tider.⁸

Saxos Danmarkshistorie tolkes altså ind i den store teologiske verdenshistorie som havde fået sin autoriserede udformning af Melanchthon i Carions krønike. Ligesom Lætus i beretningen om Christian 4.s dåb, formulerer Vedel her en ny, protestantisk forståelsesramme for den nationale historie.

Adam af Bremens kirkehistorie

Et tilsvarende ærinde har Vedel i det lange forord til udgaven af Adam af Bremens om de hamborgske ærkebiskoppers historie. Her er der tale om en udgave af et latinsk værk, og Vedel har da også udeluk-

⁷ Navnet Carions krønike skyldes at værket i sin første, tysksprogede version fra 1532 var resultat af samarbejde mellem Johann Carion (der var hofastronom i Berlin) og Melanchthon. Melanchthon foretog imidlertid en gennemgribende bearbejdelse og oversatte også værket til latin. Denne nye udgave udkom i årene 1558-60. Her nåede Melanchthon imidlertid ikke længere frem i verdenshistorien end til Karl den Stores tid (o. 800 e.Kr.). Siden blev værket fortsat af Melanchthons svigersøn Caspar Peucer frem til det 16. årh. Det slutter med Luthers kritik af Romerkirken. I denne form udkom det første gang i 1572 (trykt i Wittenberg), og det er den udgave der refereres til her.

⁸ *Vult sciri initia generis humani, Ecclesiae exordia, instaurationes, conservationem & revelationem promissionis de Filio, gloriosam promulgationem Legis, missionem Filij, & illustria testimonia, quae subinde edita sunt, ut nos de doctrina confirmaremur. Vult sciri discrimen Ecclesiae, & aliarum congregationum siue Sectarum, & cognosci omnibus temporibus, qualis fuerit Ecclesia (Chronicon Carionis, 1572, s. 7).*

kende selv betjent sig af det latinske sprog i denne bog – det gælder både titelblad, forord, noter og indeks.

Inden vi kigger nærmere på Vedels udgave, skal nogle centrale træk ved Adams værk kort ridses op. Adam var selv kannik ved domkirken i Bremen og levede fra ca 1040 til 1081. Hans historieværk handler om biskopperne af Hamburg-Bremen i perioden fra omkring 800 frem til Adams egen tid omkring 1070; det er altså en institutionshistorie, eller som det siges i en ny svensk oversættelse, et institutionshistorisk forsvars- og programskrift.⁹ De nordiske lande, og især Danmark, spiller en betydelig rolle i værket, for området udgjorde en vigtig missionsmark for de hamburgske ærkebiskopper. Adams værk er derfor en vigtig kilde til religionsskiftet i Danmark, og selv nævner Adam den danske konge Svend Estridssøn, der døde i 1074, som en af sine vigtige informanter. Værket er inddelt i fire dele, kaldet "bøger." I tredje bog er Adam nået frem til sin egen tid, og han giver her et interessant portræt af ærkebiskop Adalbert (1043-72), som han selv havde tjent under. Det er et kritisk billede af en dygtig men magtglad kirkepolitiker, bestemt ikke noget entydigt forbillede for efterfølgeren Liemar, til hvem Adam dedicerede sit værk. Fjerde bog, som nok er den del der har tiltrukket sig mest opmærksomhed hos nordiske læsere, giver en kulturgeografisk beskrivelse af Norden.

I løbet af middelalderen blev Adams værk nok læst i Nordtyskland og Danmark, men overleveringen var sporadisk. Da det i 1570erne dukkede op i et håndskrift i Sorø kloster, var det ikke klart hvad det var for en tekst og hvem der var forfatter. Den der fandt det, var Sorø klostres forstander, Iver Bertelsen, som viste det til forskellige interesserede bekendte. Det kom også Vedel i hænde, og han indså hvilken guldgrube af oplysninger om dansk middelalderhistorie der lå her. Det lykkedes ham også, ved udfoldelse af både lærdom og skarp-sindighed, at identificere forfatteren. Adam selv giver sig kun til kende i teksten med forbogstavet A. Vedel kom i tanke om at han i den nordtyske historieskriver Helmolds Slaverkrønike fra midt i 1200-tallet havde set en magister Adam omtalt som forfatter af et værk om de

⁹ Adam av Bremen: *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Översatt av Emanuel Svenberg. Kommenterad av Carl Frederik Hallencreutz, Kurt Johannesson, Tore Nyberg, Anders Piltz, 1984, s. 7. Værkets titel er if. Bernhard Schmeidlers tekstkritiske udgave fra 1917, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* ("den hamborgske kirkes biskoppers bedrifter") (*Adam von Bremen, Hamburgische Kirchengeschichte*, herausg. Bernhard Schmeidler, 1917). I den nyeste danske oversættelse ved Allan A. Lund, anføres det at Adam selv i værkets begyndelse omtaler sit emne som *Historia Hammaburgensis ecclesiae* (*Adam af Bremens krønike*. Oversat og kommenteret af Allan A. Lund, 2000), s. 10-11.

hamborgske biskoppers historie. Og en nærmere undersøgelse gjorde det klart at det måtte være dette værk der var tale om – og at A'et altså stod for Adam.

Vedel gav sig i kast med at udarbejde en udgave af den latinske tekst, som blev trykt af den københavnske bogtrykker Andreas Gutterwitz i 1579. I forordet fortæller han blandt meget andet om fundet i Sorø og sin egen indsats med at identificere teksten – ovenstående lille historik er hentet derfra. Imidlertid indeholder hans udgave kun de tre første bøger af Adams tekst. Den fjerde, beskrivelsen af Norden, er ikke med. Til gengæld har Vedel inddelt tredje bog i to omtrent lige store bøger, sådan at også hans værk fremstår med en inddeling i fire bøger.

Vedels udgave af Adam af Bremen er stærkt præget af hans interesse i teksten som en ny og værdifuld kilde til Danmarks historie i århundrederne op til det første årtusindskifte. Udgaven er gennemkommenteret af Vedel, der med stor kyndighed sammenholder Adams beretning med et væld af andre middelalderlige beretninger. Vedel dedicerede sin udgave til Frederik 2. – dedikationsbrevet til kongen går umiddelbart forud for forordet til læseren – og han afsluttede hele bogen med et brev fra ham selv til Arild Huitfeldt, den højadelige embedsmand der senere udgav sin egen store danmarkshistorie.

Siden Vedels førsteudgave har Adams værk været anerkendt som en enestående kilde til både nordisk og nordtysk tidlig middelalderhistorie. Vedels udgave har også tiltrukket sig opmærksomhed. Overleveringen af Adams tekst er kompliceret, og Vedels udgave har betydning for kendskabet til Adams oprindelige tekst. Særlig værdifuld er 1579-udgaven fordi det håndskrift den primært bygger på – altså Sorøhåndskriftet, der antagelig stammede fra det 12. årh. – siden gik til grunde ved Københavns brand i 1728.

De fleste forskere der har beskæftiget sig med Vedels udgave, har derfor haft deres udgangspunkt i Adam af Bremen. Deres studier af Vedels udgave er udsprunget af ønsket om at forstå overleveringen af Adams tekst.¹⁰ Der findes dog også behandlinger af Vedels Adam-udgave, hvis fokus ligger på Vedel selv og hans indsats. Det gælder først og fremmest Wegeners store og grundlæggende Vedelbiografi fra 1851¹¹ og, i al korthed, Harald Ilsøes biografi i Dansk biografisk leksikon. I sin lille bog om Anders Sørensen Vedel og den danske

¹⁰ Se Anne K.G. Kristensen: *Studien zur Adam von Bremen Überlieferung*, 1975, med litteraturhenvisninger, særlig kapitel II: Eine Huitfeldt-Abschrift der Soröer Handschrift (s. 59-137).

¹¹ Wegener 1851 (se note 3). Om Adam af Bremen-udgaven, s. 105-10.

krønike omtaler Allan Karker også Adam af Bremen-udgaven.¹² Både Wegener, Karker og Ilsøe fremhæver Vedels videnskabelige indsats i Adam-udgaven, ikke bare hans lærdom men også hans evne til at vurdere kildeværdien af de gamle tekster.

Vedels indholdsrige forord har naturligvis også påkaldt sig opmærksomhed, men interessen har samlet sig om bestemte afsnit. Det gælder Vedels redegørelse for hvordan han fik identificeret forfatteren, og det gælder de passager der belyser hans aftale med regeringen om at skrive en ny danmarkshistorie.

Både Wegener og Karker konstaterer desuden at det er et hovedpunkt for Vedel at forsvare sit udgivelsesprojekt mod beskyldninger om at han støttede pavedømmet ved at udgive denne middelalderlige bispekrønike. Og det er netop dette hovedpunkt der er emnet for det følgende, for det er som sagt tydeligt at udgivelsen har været en prekær sag af religiøse grunde. Adam af Bremens værk rummer en del omtaler af helgendyrkelse og helgenmirakler, og det er givetvis den slags stof Vedel hentyder til, sådan noget der kunne gøre Adams værk suspekt set med protestantiske øjne.

Hvordan han tackler den konflikt, skal vi se nærmere på her. Bortset fra Wegeners og Karkers korte konstateringer er det som sagt ikke et spørgsmål der har tiltrukket sig opmærksomhed i Vedelforskningen. Vi skal ikke kun se på selve forordet, men også tage de andre dele af bogen i betragtning hvor Vedel træder frem og så at sige styrer læserens fortolkning af Adams tekst. Og det gør han faktisk helt fra titelbladet til det afsluttende indeks.

Vedels dedikationsbrev til Frederik 2.

Vedel kunne jo ikke forvente at hans læsere kendte Adams tekst på forhånd. Tværtimod gør han det til en pointe på titelbladet at der her er tale om et ukendt værk som for første gang bliver udgivet på tryk; han proklamerer stolt at teksten nu er "renset for fejl og bragt fra mørket frem i lyset af Anders Sørensen Vedel." Denne lys- og rensemetafor var et topos blandt renæssancehumanisterne, der brugte den i forbindelse med udgivelser af klassiske – græsk-romerske – værker. Fra at have eksisteret i få håndskrifter i dunkle klostre, blev disse tekster nu mangfoldiggjort på tryk.¹³ Metaforen giver dermed status

¹² Allan Karker: *Anders Sørensen Vedel og den danske krønike*, 1955, s. 16-20.

¹³ Jf. Karsten Friis-Jensen: *Vedels Saxo og den danske adel*, 1993, der gør opmærksom på at Vedel bruger metaforen i forordet til Saxo-oversættelsen i en omtale af den første trykte udgave af Saxo i 1514 (s. 10).

til Vedels projekt, den sætter teksten selv på niveau med antikke værker og Vedels udgave med renæssancens klassikerudgaver.

Titelbladet giver derudover, efter tidens skik, god besked om tekstens indhold. Det forkynder at bogen indeholder en kirkehistorie, og at den fortæller "om religionens udbredelse og de begivenheder der tildrog sig inden for kirken fra Karl den Stores tid til kejser Henrik IV, ikke kun i Bremens kirke men i næsten hele det nordiske kirkeområde." Også forfatteren præsenteres: "Skrevet for mere end 500 år siden af en Magister Adam, kannik i nævnte by."¹⁴

På næste blad møder læseren så et digt – tre disticha på latin underskrevet Vedel (A.S.V.) og henvendt til Frederik 2. Digtet hylder ham som en konge der dels som så mange andre konger kan rose sig af en lang række kongelige forfædre, dels – og det gør ham enestående – sørger for at værne og beskytte Kristi kirke. En samtidig læser har formentlig heri set en tydelig inspiration fra Philipp Melanchthon. I flere sammenhænge, fx i den meget indflydelsesrige teologiske lærebog *Loci theologici*,¹⁵ fremhæver Melanchthon at en god fyrste oprettholder fred og orden i sit rige for at religionen kan have gode kår. Interessant nok, i en dansk sammenhæng, var noget af det allersidste Melanchthon skrev inden sin død i 1560 et dedikationsbrev til Frederik 2. som forord til Erasmus Lætus' hyrdedigte, og heri priser den gamle Melanchthon Danmark som et ly og værn for religionen.

Vedels lille digt har ikke umiddelbart noget med Adam af Bremens hamborgske bispehistorie at gøre. Men sammenhængen bliver hurtigt klar ved læsningen af den følgende tekst i bogen, som er Vedels dedikationsbrev til Frederik 2. Som det ofte ses i tidens dedikationer, knytter Vedel her en forbindelse mellem adressat og værk. Han loypriser først Frederik 2. for hans smukke forhold til undersåtterne – i farens stund ville han kunne betro sit liv til enhver af dem – og, hvad der er endnu væsentligere, for hans ihærdige indsats for at fremme den sande tro i kirker og skoler. Igen er inspirationen fra Melanchthon klar. Såvel fyrstens faderlige omsorg for sine undersåtter som

¹⁴ *HISTORIA ECCLESIASTICA CONTINENS RELIGIONIS PROPAGATÆ GESTA, QVÆ A TEMPORIBUS CAROLI MAGNI VSQVE AD IMPERATOREM HENRICUM III, ACCIDERUNT IN ECCLESIA, NON TAM BREMENSIS QUAM VICINA SEPTENTRIONALI FERME VNIERSA; SCRIPTA ANTE ANNOS QVINGENTOS, À MAGISTRO ADAMO QUODAM, LOCI ISTIUS CANONICO. NUNC RECENS MENDIS VINDICATA, ET È TENEBRIS IN LUCEM VOCATA, STUDIO ET OPERA ANDREAE SEVERINI VELLEI. HAFNIAE M. D. LXXIX.* Alle oversættelser fra Vedels Adam af Bremen-udgave er mine egne.

¹⁵ Melanchthons *Loci theologici* udkom i talrige omarbejdede udgaver i forfatterens egen levetid. Her henvises til den udgave der findes i *Corpus Reformatorum*, bd. 21. Den er baseret på den seneste udgave fra Melanchthons levetid, som er fra 1558.

hans pligt til at værne om religionen er centrale elementer i Melanchthons herskerideal.

I denne lykkelige udøvelse af regeringsmagten, fortsætter Vedel, vil kongen kunne hente særlig støtte gennem læsning af historiske værker. Vedel tager udgangspunkt i en berømt passage af den romerske historiker Livius' forord som handler om hvilken lære man kan drage af historien. Men, siger Vedel, Livius taler om politisk historie, om årsagerne til rigers vækst og fald. Langt vigtigere for en from fyrste er det at notere sig kirkens og religionens stilling gennem historien, for på det grundlag at kunne tage stilling i moderne kirkestridigheder:

“For kan man forestille sig noget mere ønskværdigt eller ønske sig noget mere givtigt, end at lade sig befordre af historien på rejse gennem hele verden, og notere sig hvordan den sande kristne religion, gennem hellige martyrs og gudfrygtige kongers og fyrsters målbevidste indsats, trådte i stedet for afgudsbillederne efter at de var blevet tilintetgjort hos hvert enkelt folk, og ikke nok med det, men også hvordan den sande kristne religion siden er blevet rystet på grund af Djævelens list og biskoppernes indbildskhed og griskhed. Hvad er mere velegnet i forbindelse med afgørelser af vore dages kirkestridigheder, ja kort sagt, hvad er mere velegnet når kirkens lære skal fastlægges, eller rettere genskabes, end ud fra tidligere tiders skrifter at sammenligne det moderne med det gamle, det fortidige med det nye?”¹⁶

– og den kirkehistorie der her udgives, giver netop en masse eksempler på forandringen i religionen i de nordiske lande. Som i forordet til Saxo, og i overensstemmelse med Melanchthon, fremhæver Vedel altså her religionen som det væsentligste aspekt af historien, og han trækker igen linjen op gennem middelalderen hvor han får lejlighed til at stemple pavedømmet som Djævelens værk – og dermed også Luthers indsats som en tilbagevenden til den sande kristendom. Det indledende lille digt til Frederik 2. om hans enestående indsats for den sande tro hænger altså fint sammen med bogens hovedindhold, Adam af Bremens kirkehistorie.

Hidtil har Vedel betonet det umiddelbare udbytte kongen kan have af Adams værk i sin egen regeringsudøvelse. Han slutter imidlertid med at lufte en overvejelse af mere historisk, kildemæssig karakter: Dette lille værk har så meget at berette om nordisk historie at man

¹⁶ Vedels dedikationsbrev, a4v.

kunne få den mistanke at folk der ikke er venligt stemt over for Norden, har holdt det skjult. Og samtidig har sådanne mennesker fjernet masser af gamle håndskrifter på deres plyndringstogter i vore lande. Vedel lufter her et yndet konspiratorisk topos blandt nordiske lærde i 1500-tallet, nemlig at de italienske renaissancehumanister skulle have gennemtrawlet nordeuropæiske klostre for at finde håndskrifter med gamle tekster – og dermed uretmæssigt fjernet hvad de ville af gammel kulturarv.¹⁷ Og, tilføjer han forarget, så påstår de ovenikøbet at vi ikke har haft ordentlige historieskrivere hertilands. Men Adams værk leverer modbeviset, for det er så tydeligt at han har det meste af sin viden om Norden fra den danske konge Svend Estridssøn. Og således kan Vedel her til sidst knytte forbindelsen fra denne store, historisk bevidste konge i 1000-tallet til hans fjerne – og ligeså forstandige – efterfølger, Frederik 2.

Forordet til Læseren

1. Om Adam som historiker og fundet af teksten

Hvor Vedel i brevet til Frederik 2. fremhæver Adam af Bremens indlysende værdi som rettesnor for en protestantisk konge i det 16. århundrede, og uproblematisk og indiskutabelt trækker tråden fra dengang til nu, er det en ganske anderledes defensiv tone han anslår i sit forord til læseren, der følger lige efter og er tre gange så langt. Her gælder det om at forsvare både Adam og Vedels eget udgivelsesprojekt.

Forordet falder i to dele. Den første er en præsentation dels af Adam og dels af Vedels arbejde og udgivelsesprincipper. Her redegør Vedel omhyggeligt for hvordan han regnede ud at forfatteren måtte være den Adam som er omtalt i Helmolds Slaverkrønike fra midt i 1200-tallet. Han fremhæver Adams store indsigt i danske forhold og hans kvaliteter som historiker – han er kompromisløs i sin bestræbelse på at finde frem til sandheden og er ikke bange for at kritisere sin samtids magthavere:

“Jeg kan desuden knap finde ord for min beundring for den energi og frygtløshed forfatteren lægger for dagen, ikke alene i forsøget på at finde frem til den historiske sandhed, men også, og især, i bestræbelsen på at videregive den til andre. Et glimrende eksempel herpå giver han i portrættet af ærkebiskop Adalbert, som han

¹⁷ Jf. Harald Ilsoe: Udlændinge på håndskriftjagt i det sekstende århundredes Danmark. *Fund og Forskning* 13, 1966, s. 29-50.

skildrer så personligt og livagtigt at han, ganske uden frygt, hverken fortier hans fortjenester eller hans i bund og grund gemene forbrydelser. Hvis historieskrivere flest bar sig sådan ad nutildags, ville vi uden tvivl nære mere tiltro til historiske beretninger og i mindre grad stille spørgsmålstejn ved dem og betvivle deres oplysninger.”¹⁸

Dernæst redegør Vedel for hvordan håndskriftet kom ham i hænde. Det var Sorø klostres forstander, Ivar Bertelsen, der fandt det og viste det til forskellige lærde mænd, herunder Vedel der fattede planer om at udgive det. Dette projekt fandt han støtte til hos Arild Huitfeldt. Da Vedel havde arbejdet nogle år med sagen, viste han det til Niels Kaas, kongens kansler, der ivrigt opmuntrede udgivelsen men også gav udtryk for at der var behov for at forsyne udgaven med kommentarer. Visse dunkle passager måtte forklares nærmere, og andet – således skal Vedels ord vist nok forstås – mente Kaas måtte ledsages af Vedels korrektioner. Man aner at Kaas har haft betænkeligheder af politisk eller religiøs art – og det skal vi vende tilbage til. Vedel slutter så denne del med at forklare lidt om sine udgivelsesprincipper, og går herefter over til den anden og længste del af forordet.

2. Pavevældets oprindelse

Det drejer sig om at imødegå dem der kritiserer hele forehavendet. Den ene gruppe kritikere hævder blot at udgivelsen af Adams værk er overflødig, eftersom meget af det han fortæller om, er kendt andetstedsfra. Det er en indvending Vedel kan gøre kort proces med: Adam er det ældste og dermed mest pålidelige vidne – og han har faktisk dannet grundlag for mange senere historikere. En langt større udfordring, siger Vedel, er det at tilbagevise de kritikere der beskylder ham for at støtte pavevældet. Det drejer sig om Adams tydelige støtte til sin tids katolske kirke.

Vedel afviser ikke kritikken: Der er ganske rigtigt grimme ting i værket som ikke kan forsvares – men de er få og bør ikke overskygge alt det andet som kan læses med stort udbytte; ovenikøbet fremstår forfatteren selv som en indædt vogter af moralen der både kritiserer munkene og selveste ærkebiskoppen Adalbert.

Dette er det korte svar, siger Vedel, og det er egentlig fyldestgørende. Men, “for at det kan stå helt klart hvordan ikke bare dette

---

¹⁸ Vedels forord til Adam af Bremen, b4r.

skrift men hele det kirkelige hierarki bør vurderes, vil jeg gå lidt mere i dybden og give en kortfattet fremstilling af hele denne sag.¹⁹

Hvad er det så for en yderligere udredning om det kirkelige hierarki som Vedel alligevel finder det påkrævet at levere? Den optager over halvdelen af forordet – 13 af de samlede 21 sider. Det drejer sig om “Guds ords hellige embede”, dvs. hvordan og især af hvem Guds ord er blevet forvaltet. Vedel begynder fra begyndelsen. Han tager udgangspunkt i Paulus’ brev til Efeserne (kap. 4): Efter at Jesus var faret til himmels, vedblev han at være Kirkens overhoved og han gav gaver til menneskene og sørgede for at der var fem klasser af forkyndere af Guds ord “til Kristi legemes opbyggelse”: apostlene, profeterne, evangelisterne og hyrder og lærere.²⁰ De tre første af disse fem klasser af forkyndere af Guds ord var midlertidige, de to sidste permanente

Vedel lægger sig op ad Melanchthons lille traktat om pavedømmet, *De potestate papae* og den dermed sammenhængende *De potestate et iurisdictione Episcoporum*, fra 1537.²¹ Hovedtesen i *De potestate papae* er at pavens magt ikke bygger på nogen guddommelig ret. I det tilføjede skrift om biskoppernes magtbeføjelser (*De potestate et iurisdictione Episcoporum*), går Melanchthon, ligesom Vedel, tilbage til Paulus’ brev til Efeserne for at forklare om de første lærere: Da Jesus var faret til himmels, gav han gaver til menneskene, og blandt gaverne var hyrder og lærere. Melanchthons pointe er at retten til at vælge og ordinere præster altid er i “den sande kirke,” og ingen menneskelig autoritet kan tage den fra kirken. De der “forestår kirken,” har fået mandat til at forkynde evangeliet, tilgive synder og forvalte sakramenterne, og de har fået ret til at ekskommunikere dem der har begået forbrydelser og tilgive dem der angrer – og det har de vel at mærke hvad end de kaldes hyrder (*pastores*) eller biskopper (*episcopi*). Vedel beskriver hyrdernes og lærernes opgave på lignende måde. Melanchthons konklusion, at biskopper ikke har flere beføjelser end alle der “forestår kirken,” fremgår hos Vedel i det følgende, som er et historisk rids af biskop- og pavevældets opståen.

Med kristendommens udbredelse, fortsætter Vedel, voksede også præsternes antal. Biskopper blev udpeget og over dem også metropolitter, altså “førstemænd,” ledere. Også denne klasse kunne accep-

¹⁹ Vedels forord til Adam af Bremen, c2v.

²⁰ Efeserbrevet 4, 11-12: *et ipse dedit quosdam quidem apostolos quosdam autem prophetas alios vero evangelistas alios autem pastores et doctores ad consummationem sanctorum in opus ministerii in aedificationem corporis Christi*, jf. Vedel: *constituit alios Apostolos, alios vero Prophetas, quosdam Euangelistas, quosdam Pastores et Doctores, ad coagmentationem Sanctorum, ad opus ministerij et aedificationem corporis ipsius* (Vedels forord til Adam af Bremen, c3v).

²¹ Jeg har benyttet udgaven i *Corpus Reformatorum*, bd. 3, cols. 271-86.

teres – på dette tidlige tidspunkt. Men ulykkerne begyndte da biskoppen i Konstantinopel mente sig berettiget til at rangere over de andre biskopper. Det førte til at også biskopperne i Rom, Alexandria og Jerusalem gjorde krav på tilsvarende magt. Og længe varede det ikke før de fire kæmpede indbyrdes, hvorpå det til sidst lykkedes den romerske biskop at blive betragtet som hele kirkens hoved og moder. På dette tidspunkt havde kirkens ledere altså fjernet sig langt fra den tidlige kristendom. Løbsagtighed, ambition, tomme pragtudfoldelser prægede dem fra da af, i den grad at

“hvis de biskopper og metropolitter der levede kort efter apostlene, i dag stod op fra de døde og så i hvilken skikkelse romerkirken gennem flere århundreder har ført sig frem, ville de ganske givet erklære at det hverken var den guddommelige Peter eller den guddommelige Paulus eller en af deres ægte efterkommere de stod over for, men selve fortabelsens søn, Satans førstefødte”²²

– forfaldet er komplet: Djævelen selv har taget plads i romerkirken. Men, understreger Vedel så, selv i dette papistiske mørke sørgede Gud i sin uendelige godhed for at bevare sin lille flok af trofaste og oprigtigt troende. Dem har han altid beskyttet og vil altid gøre det.

Her genkender vi det begreb vi mødte i Vedels Saxo-forord, nemlig den lille gruppe af ægte troende, den “sande kirke,” der altid gennem hele historien har eksisteret, omend ofte forfulgt – ikke mindst i den katolske middelalder. Det er som sagt et centralt begreb hos Melancthon.

Vedels redegørelse for oprindelsen til pavevældet, for hvordan Ordet blev forkyndt helt siden Jesus og apostlene og hvor det så gik galt, er naturligvis en klokkeren protestantisk historie. Et grundlæggende synspunkt er som sagt at der skete en gradvis degenerering i senantikken, væk fra den apostolske renhed:

“Det som de hellige fædre og martyrerne i den ældste tid fik forordnet efter Guds floks behov og i overensstemmelse med hvad Kristus havde indstiftet, sørgede efterfølgerne, især dem i Romerkirken, for at omforme og misbruge af ren løbsagtighed og ærgerrighed og i tråd med tidens tomme pragtudfoldelser, så Gud blev vanæret og synden greb om sig til skade for hans flok.”²³

²² Vedels forord til Adam af Bremen, dlv.

²³ Vedels forord til Adam af Bremen, dlv.

– De store kirkemøder, synoderne eller koncilierne, fik for meget magt. Det er også et hovedpunkt i Melanchthons systematiske teologiske lærebog *Loci theologici* og i hans behandling af den senantikke historie i Carions krønike. Også Melanchthon og hans elever fremhæver naturligvis den rene indiskutable lære som er at hente hos evangelisterne, hos profeterne og apostlene, altså Vedels tre første kategorier af lærere.

Også i *Loci theologici* omtaler Melanchthon stridighederne mellem biskopperne i senantikken, især biskoppen i Rom og i Konstantinopel – som han i øvrigt også gør i Carions krønike. I Melanchthon-eleven Victorinus Strigels store kommentar til Melanchthons *Loci theologici* gøres der tilsvarende opmærksom på at det blev besluttet på kirke-mødet i Nicaea (i 325) at “den alexandrinske biskop skulle have opsyn med kirkerne i øst og den romerske skulle have opsyn med kirkerne i vest. Herved lagdes grunden til den pavelige magt.”²⁴ Det har været et protestantisk standardsynspunkt.

Vedel refererer til både senantikke kirkehistorikere og senantikke synode-dekreter. Disse tekster var alle blevet udgivet i løbet af det 16. årh.²⁵ De var genstand for stor interesse fra protestantiske teologer, som søgte at påvise hvor det gik galt – hvor de forkerte, katolske opfat-telser vandt indpas, og hvordan den romerske pave fik tilranet sig sin magt. Et helt tæt forbillede for Vedels teologiske gennemgang af pave-dømmets opståen er det ikke lykkedes at finde. Og sandt at sige er det svært at få kronologisk mening i Vedels omtale af synoder og for-fattere, hvilket nok peger i retning af at konstruktionen er hans egen.²⁶ Men det rækker ikke ved at hans konstruktion stemmer helt overens med den autoriserede Wittenberg-teologi.

²⁴ *Politica constitutio fuit, ut Episcopus Alexandrinus esset inspector Ecclesiarum in Oriente, Romanus esset inspector Ecclesiarum in Occidente. Hæc fuerunt semina pontificiæ potestatis (Loci theologici viri clariss. D. Vict. Strigelii. Quibus loci communes reuerendi uiri Philippi Melanthonis illustrantur ...*, ed. Christophorus Pezelius, Neustadt 1581-84), s. 96.

²⁵ Det er nærliggende at forestille sig at Vedel har gjort brug af Johannes Sichardus' udgave af Rufinus, hvori nemlig også de synodedekreter han omtaler, er udgivet (*Nicenum, Constantinopolitanum og Chalcedonense): Divi Clementis ... Recognitionum libri X* (Basel 1536). Vedel har givetvis også læst om koncilierne i Carions krønikes 3. bog (s. 146-290 i Caspar Peucers udgave fra 1572).

²⁶ En nærmere præcisering vil kunne ses i kommentaren til min kommende udgave og oversættelse af Vedels forord til Adam af Bremen-udgaven.

3. Pavevældet i Danmark

Nu skal vi så, fortsætter Vedel, sammenholde denne generelle udvikling med hvad der er sket i den nordiske kirke; det vil vise sig at de ligner hinanden som to dråber vand. I sin barmhjertighed sendte Gud i disse sidste tider også Ordets forkyndere op til vore nordiske lande. De var først udsat for frygtelige forfølgelser, men efterhånden vandt kirken fodfæste, biskopper og præster blev udnævnt, og de var, som forkynderne i den ældste kirke, brændende i deres tro, uden tanke på egen vinding.

Men den der ikke var glad for denne lykkelige udvikling i de nordiske lande, var naturligvis menneskeslægtens ældgamle fjende, Djævelen. Han sørgede nu for, gennem sin romerske stedfortræder paven, at udsprede sin gift også her. Det lykkedes ham at opnå et mægtigt herredømme, ikke bare over biskopperne men også over kongerne så de ydmygt rettede sig efter ham (som eksempel på denne servile underdanighed citerer Vedel et brev til paven fra Erik Menved).

At paven var selve Antikrist, som Vedel jo får sagt tydeligt, indgår også i Melanchthons lille skrift om pavens magt, *De potestate papae* – hvori det bl.a. hævdes at paven svarer til den beskrivelse af Antikrist som kan ses flere steder i Det nye Testamente. Det havde allerede Luther givet udtryk for, og også det blev et standardpunkt i protestanternes skrifter – og Vedel havde som nævnt brugt det som titel på sin pavekrønike fra 1571. Her i Adam-forordet formulerer Vedel det så giftigt at paven er Djævelens stedfortræder, *vicarius*, for det var jo netop Guds stedfortræder han påberåbte sig at være.

I det ydre gik kirken altså nærmest helt tabt i Danmark, siger Vedel. Men skjult for verden beskyttede Gud også her en lille gruppe oprigtigt troende mennesker der udgjorde den sande kirke i Norden. Og efterhånden gennemskuede kongerne også den romerske Antikrist. Ligeledes var der præster der satte sig op mod Antikrist og protesterede, ikke så meget mod paven selv som mod hans eftersnakkeres fordærvede livsførelse og tyranni. Og en af dem var vor forfatter her, Adam af Bremen. For, hedder det:

“selv om han ikke er upåvirket – sådan var tiden – af denne fordævelige smitte med de ulyksalige følger, er det dog langt fra sådan at han accepterer den fuldstændig: På mange områder udtrykker han ønske om forbedring, og i endnu flere tilfælde anklager han sine overordnede for forsømmelighed. Han kæmper, eller rettere slås med næb og kløer, for sin egen kirke i Bremen, og han priser dens biskopper så meget som hans samvittighed

tillader (og på det punkt vil jeg absolut ikke forsvare ham), men alligevel, han undlader ikke rundt omkring i værket at rette en sønderlemmende kritik af livsførelsen blandt sine egne.”²⁷

Så derfor: I lyset af Adams prisværdige kritik af sine foresatte – her tænker Vedel vel først og fremmest på det tvetydige portræt af ærkebiskop Adalbert – bør man absolut kunne acceptere ham.

Her når vi endelig frem til Vedels hovedpointe, at Adam faktisk kan siges at høre til den lille gruppe af sandt troende som Gud altid har holdt hånden over, selv under de værste forfølgelser. Det er Adams kritik af sin tids biskopper og deres magt- og pragtglæde, der giver ham adgang til denne gruppe. Vedel sætter med andre ord Adam ind i denne store protestantiske konstruktion af verdenshistorien som havde fået sin autoriserede skikkelse af Melanchthon, mest gennemarbejdet i hans indflydelsesrige verdenshistorie, Carions krønike. Adam hører til blandt den lille gruppe sandt troende der altid har eksisteret, den sande kirke, dem der næsten er protestanter *avant la lettre*.

Men Vedel er klar over at sikkert ikke alle vil være overbevist. Derfor søger han til allersidst tilflugt i den betragtning, at

“jeg med dette værk blot har villet give adgang til tidligere tiders historie og ikke til Israels kilder. Og hvis der så altså er noget (og det nægter jeg ikke at der er) som efter den fromme læsers mening smager af den gamle afgudsdyrkelse, så kan han jo således advaret sagtens undgå både at sluge det rå og at lade det gå i blodet.”²⁸

– med andre ord: Adams værdi ligger i hans oplysninger om tidligere tiders historie. Det er ikke en tekst man skal interessere sig for af religiøse grunde. Det er en overraskende bemærkning der synes at bagatellisere den forudgående argumentation – men den illustrerer Vedels dilemma: Han ønsker at præsentere den ukendte og betydningsfulde kilde til Danmarks historie, men må indrømme at dens religiøse ståsted er betænkeligt. At det historiske udbytte af Adams værk er så rigt, har Vedel også nævnt tidligere i fortalen. Hans interesse i teksten, som han selv siger det eksplicit her mod slutningen, er dens informationer om den tidlige danske historie. Og det er også det han fokuserer på i selve kommentarerne til Adams tekst.

²⁷ Vedels forord til Adam af Bremen, d4r.

²⁸ Vedels forord til Adam af Bremen, d4v.

Censur og selvrensning

Vedel besvarer altså en kritik der går ud på at han støtter pavevældet ved at udgive Adam af Bremens værk. Det mest direkte forsvar for Adam – og for sit eget udgivelsesprojekt – leverer Vedel som sagt hen mod slutningen, hvor han gør klart at Adam hører til den lille flok der vovede at kritisere paven, dem Vedel kort forinden har omtalt som den sande kirke. Men den lange udredning af Ordets forvaltning i oldkirken, fra de lærere som er selve Kristus' gave til menneskene til pavens tyranni, har formentlig sin forklaring i det forhold at Adams værk jo netop er en ærkebispes historie. Det er ærkebiskopperne i Hamborg-Bremen der er hovedpersonerne, dem værket er bygget op over. Det er ikke en forbindelse Vedel eksplicit trækker. Men det er utvivlsomt derfor det er vigtigt for ham at vise, med tydelige melanchthonske ekkoer, at de oprindelige forkyndere, dem som Kristus ifølge Efeserbrevet sendte som gaver, var "hyrder og lærere;" biskopperne var blot en senere slags lærere, en administrativ, sekundær institution, der udviklede sig i skadelig, magtbegærlig retning, og den udvikling kulminerede med Romerpaven. Hverken biskopper eller pave har større adkomst til at forkynde Ordet end andre præster har. Ved således at slå omhyggeligt fast at pavens og biskoppernes magt hviler på en falsk forestilling, at paven faktisk er Djævelens stedfortræder, placerer Vedel sig med demonstrativt eftertryk i den luthersk-melanchthonske lejr. Langt fra at støtte pavevældet leverer han tværtimod hårdt skyts mod dets fundament.

Det er ikke helt klart af Vedels udtryksmåde om han besvarer en kritik han allerede havde mødt, eller om han blot tager brodden af en kritik han frygter. Det sidste gør han under alle omstændigheder ved selv at konfrontere kritikken her. Det er tydeligvis vigtigt for ham at afvise enhver mistanke om støtte til pavevældet.

Det er rimeligt at se hele dette forsvarsprojekt i sammenhæng med tidens censurpraksis. Der førtes fra de danske myndigheders side en nidkær bogpolitik med mange facetter, sådan som Charlotte Appel har vist i sin afhandling *Læsning og Bogmarked i 1600-tallets Danmark*.²⁹ De skrappe bestemmelser der herskede på censurområdet efter reformationen var især møntet på religiøs vranglære. Bøger skulle godkendes af universitetsprofessorer der altså fungerede som censorer inden trykning, og selv om dette princip ikke gennemførtes i praksis for alle bøgernes vedkommende, må Vedel have forventet at udgaven af Adam af Bremen, der både havde teologiske og nationale aspekter, ville

²⁹ Charlotte Appel: *Læsning og Bogmarked i 1600-tallets Danmark*, 2001, kap. 10.

De seks kendte eksemplarer af Adam af Bremen-udgaven som Vedel har forsynet med håndskrevne dedikationer, er bundet ind i ensartede røde skindbind forsynet med kongeligt våben og bogbindersignaturen VR sammen med årstallet 79. Her ses bagsiden med Dronning Sophies våben. Eksemplaret der vises her, er det der rummer dedikation til rådmand Peder Hegelund. (Det Kongelige Bibliotek).

påkalde sig censuren opmærksomhed. Vedels strategi skal ses i dette lys, som en følge af den strikse bogpolitik.

Netop 1570erne var præget af den lutheranske verdens forsøg på at lægge låg på indre stridigheder. Resultatet blev dels konkordieformlen udarbejdet af en række fremtrædende tyske teologer i 1577 efter flere års forberedelse, dels konkordiebogen der udkom i 1580. Den bestod af en række centrale lutheranske skrifter, bl.a. den augsburgske trosbekendelse fra 1530 og Melanchthons tidligere nævnte skrift *De potestate papae* – samt selve konkordieformlen. Herhjemme kom disse ensrettende bestræbelser til udtryk i suspensionen af Niels Hemmingsen fra hans teologiske professorat i 1579. Anstødsstenen var Hemmingsens nadveropfattelse, som kom i nærheden af den calviniske. Allerede nogle år tidligere, i 1576, havde Hemmingsen, over for konsistorium ved Københavns Universitet, været nødt til at tilbagekalde sine nadversynspunkter, således som de var formuleret i hans værk *Syntagma* fra 1574. Sagen var blevet åbnet efter udenlandsk pres på Frederik 2., hvis søster og svoger, kurfyrstparret af Sachsen, var engageret i teologernes udarbejdelse af konkordieformlen.³⁰

Konkordieformlen markerede lutheranernes afstand såvel til calvinismen som til Romerkirken. I Danmark endte det med at Frederik 2. faktisk eftertrykkeligt afviste Konkordiebogen i 1580. Derved gjorde han det klart at han heller ikke ville tilslutte sig en striks lutheranisme – ligesom han året forinden, med suspensionen af Hemmingsen, havde demonstreret at han ikke ville tolerere afvigelser i calvinistisk retning.

Det er i lyset af disse spændinger i 1570erne Vedels forord til Adam af Bremen skal ses. Der er næppe tvivl om at man i universitetskredse i København har været bekendt med de ensrettende bestræbelser i årene hvor forberedelserne stod på – og naturligvis også efter konkordieformlens færdiggørelse i 1577. Hemmingsen-sagen drejer sig om at slå ned på calvinistiske synspunkter, men det har ikke været mindre vigtigt at lægge afstand til Romerkirken.

Vedel udøvede en form for selvrensning – ikke ved at afholde sig fra at udgive Adam af Bremen men ved at komme censuren i forkøbet, ved selv at tage beskyldningen om støtte til pavevældet op og påvise dens absurditet. Ligesom med Saxo i forordet til Saxooversættelsen, sørgede han her for at stemme læseren til at læse Adam rigtigt. De to middelalderlige, og dermed katolske og suspekter, forfattere får deres plads i den store protestantiske verdenshistorie.

³⁰ Herom i Jens Glebe-Møller: *Sociale aspekter af Niels Hemmingsens forfatterskab. Kirkehistoriske Samlinger* 1979, s. 7-56 samt i Niels Knud Andersen: *Det teologiske fakultet 1479-1597, i Københavns Universitets historie, 5: Det teologiske fakultet*, 1980, især s. 70-81.

En anden del af Vedels strategi går ud på at gøre opmærksom på i forordet at han havde kansler Niels Kaas' støtte til projektet. Vedel gør omhyggeligt rede for hvordan Kaas har fået forelagt manuskriptet, har læst det igennem og anbefalet det til udgivelse – på betingelse af at Vedel sørgede for at forsyne det med kommentarer etc. Projektet har med andre ord støtte fra højeste sted. Også herved er brodden taget af censuren på forhånd, for faktisk er det jo på den måde markeret at værket allerede har været gennem censur i den allerhøjeste instans, omend ikke i sin endelige form.

Tilsvarende har omtalen af Arild Huitfeldt givetvis også skullet tjene til at øge projektets anseelse. Når denne højadelige og historisk interesserede embedsmand skyndede på Vedel for at få Adams værk trykt, var det et udtryk for Adams historiske værdi og betydning.

Vedels kommentarer og Adams tekst

Efter den lange fortale til læseren følger selve Adam af Bremens værk ledsaget af Vedels kommentarer. Jeg skal ikke gå i detaljer med den side af udgivelsen, og begrænser mig til nogle enkelte observationer til belysning af hvad Vedel har ønsket at lægge vægt på i sin præsentation af Adams tekst.³¹

Et blik på siderne vil afsløre at Vedel i høj grad selv er til stede også her. Han har forsynet Adams tekst med indledninger til hvert kapitel hvori indholdet ridses op, med kommentarer placeret efter hvert kapitel, med marginalnoter der opsummerer indholdet, med en indledende kapiteloversigt, med et indeks over emner og personer. Marginalnoter findes også ud for hans egne kommentarer, der således tildeles ligeså megen opmærksomhed som selve teksten. Læseren af Vedels Adam af Bremen-udgave bliver altså godt hjulpet på vej – ja, man kan også sige at han bliver styret af hvor Vedel lægger vægten i sine marginalnoter, kommentarer og sagindeks.

Det er det danske – og nordiske – stof i Adams tekst, Vedel fremhæver i sine forskellige udenværker, det er det han gør til genstand for sine lange kommentarer, hvoraf flere har form af hele små essays. Adams oplysninger diskuteres i forhold til Saxo, til norske historikere og også udenlandske middelaldertekster. Vedel lægger en imponerende lærdom og indsigt for dagen. Et eksempel er Adams beretning om den norske kong Olav Tryggvasons nederlag til Svend Tveskæg, hvortil Vedel føjer hele historien om Einar Tambeskælve (II, 29), og i

³¹ En fyldigere præsentation kan man finde hos Wegener 1851 (note 3), s.105ff og Karker 1955 (note 12), s. 16ff.

forbindelse med oplysninger hos Adam om danske konger i 800-tallet indsætter Vedel, ud fra Saxos historie, et helt stamtræ over danske konger (I, 33).

Hånd i hånd med interessen for Adams informationer om tidlig dansk og nordisk historie går Vedels patriotiske engagement. Adam omtaler fx flere gange normannerne som drog ud og underlagde sig områder i Europa. For Vedel er det vigtigt at understrege normannerens danske oprindelse:

“Der kan ikke være nogen tvivl om at normannerne var danskere. Det bevidnes også af deres rejser og deres sprog” (*Nordmannorum gentem Danicam fuisse nulli potest esse dubium. Quod & profectiones ipsæ & sermo quoque satis testantur*) –

således indleder han en længere note om emnet (I, 28).

Det nationale engagement spejler sig også i omtalen af Sverige. Vedels udgave er fra et tidspunkt hvor det dansk-svenske forhold var yderst anstrengt – mindre end et årti efter at den blodige nordiske syvårskrig var endt med fredsmægling i Stettin i 1570. Stridsskrifter af enhver art mellem de to lande var ved den lejlighed blevet forbudt, og forbuddet blev taget alvorligt. Den danske regering gik på listesko og søgte at undgå at provokere de svenske naboer. Men polemik kan også være stiltiende, og det er ikke utænkeligt at der ligger en bevidst stikpille fra Vedels side i den kendsgerning, at det eneste man finder under et opslag på 'svensk-', *Suec*-, i indexet, er en temmelig uflatterende tildragelse, nemlig: *Sueci in paganismum relapsi* – svenskerne faldt tilbage til hedenskaben. Det er ikke fordi der ikke omtales andet svensk stof i Vedels index – det kan bare ikke slås op som sådant. Indexets opslagsord består (som det var almindeligt i tidens bøger) af bogens marginalnoter og kapitelovertitler. At indexets eneste indgang på 'Sverige'/'svensk-', blev en note om nabolandets hedenske tilbagefald (hentet fra Vedels overskrift til første bogs kapitel 51), kan derfor godt have været utilsigtet, men uvelkomment har det i hvert fald næppe været.

Men hvordan forholder Vedel sig til Adams omtaler af mirakler og helgener, alt det som har affødt hans lange apologi i forordet? Interessant nok har han ikke gjort det til genstand for egentlige kommentarer – kun lakoniske marginalnoter og kapitelovertitler, lejlighedsvist iblandet diskret skepsis: “Mirakler udført (efter sigende) af Rimbertus” lyder en kapitelovertitel (*miracula (ut ferunt) a Rimberto edita*, I, 36), og senere følger i samme kapitel denne marginalnote: “mirakuløst, hvis det altså passer” (*mirum si uerum*). I begyndelsen af 3. bog

omtaler Adam at ærkebiskop Adalbertus ledsagede Kejser Henrik til Rom, hvor han egentlig kunne være blevet valgt til pave hvis ikke en anden var kommet ham i forkøbet. Vedel tilføjer her en længere note om dette pavevalg, altsammen for at vise den romerske Antikrists sande ansigt (note til Vedels kap. III, 8). Helt fraværende er det protestantiske engagement altså ikke i Vedels noter, men det er ikke dér fokus ligger.

I betragtning af Vedels anstrengelser i forordet for at gøre Adam konfessionelt acceptabel, er det nærliggende at spørge om han også ligefrem har grebet ind i Adams tekst og rensset ud i særligt anstødelige passager. Spørgsmålet hænger sammen med Vedels tekstbehandling generelt. Den har som tidligere nævnt været genstand for opmærksomhed fra Adam af Bremenforskere; særlig bør fremhæves Anne K.G. Kristensens skarpsindige udredning af forholdet mellem Vedels udgave og Arild Huitfeldts arbejde med Adams tekst.

Det er klart nok, som påvist af Alfred Otto,³² at Vedel har foretaget rettelser, af ortografisk og stilistisk karakter for at tilpasse Adams latin til det 16. årh.s mere klassiske normer – selv om han faktisk i forordet hævder at han har anset det for urigtigt at foretage ændringer i Adams stil, dens umiskendelige tidspræg til trods. Bernhard Schmeidler, der foretog det grundlæggende tekstkritiske arbejde med Adam af Bremens tekst (jf. note 9), har desuden påpeget at Vedel har behandlet de skolier, altså marginalnoter, der er overleveret sammen med Adams tekst, ganske frit. Hertil bør man nok tilføje at Vedel vist nok ikke anså skolierne for at hidrøre fra Adam selv, at dømme efter hans omtale af dem i forordet,³³ og han har derfor givetvis følt sig friere til at redigere i dem og eventuelt udelade noget. (I dag regnes en vis del af dem for

³² Alfred Otto: Beiträge zur Textgeschichte des Adam von Bremen. *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 24, 1930, s. 10-55.

³³ Vedel omtaler skolierne således i forordet: "Derfor offentliggøres nu disse annaler, forfatterens posthume afkom. De er blevet udstyret og prydet med – så at sige iklædt – to slags kommentarer. Den første af dem fandt jeg tilføjet i marginen på Sorø-autograften, og derfor gengiver jeg dem her klinet til selve historieværkets krop, om jeg så må sige. De bærer tydelig præg af høj alder og også af en vis lærdom. De informerer nemlig om sværttilgængelige emner, som heller ikke andetsteds fra er særlig velkendte, og det gør de med stor takt – uden hverken at overvælde læseren med en kvalmende ordflom eller vække en meningsløs nysgerrighed hos ham. (*Prodeunt igitur nunc hi Annales, fetus posthumi, duplici scholiorum, tanquam vestis genere, contacti atque ornatiores instructi. Horum prius autographo isti Sorensi, ut in marginibus ascriptum deprehendi, ita ipsi Historiæ corpori quasi vnâ conferruminatum, exhibeo. Antiquitatem sane et eruditionem aliquam hoc redolet. Admonet enim rerum abstrusarum, et non ita passim alioquin vulgariū, idque ea civilitate, ut neque nauseam pariente prolixitate, neque curiositate Lectorem oneret futili, c1r*).

at gå tilbage til Adam). Under alle omstændigheder er det sandsynligt at nogle af skolierne, som nævnt af Schmeidler, er udeladt af religiøse grunde.

I sin indledning omtaler Schmeidler også nogle steder hvor Vedel synes at have ændret i Adams tekst, dels af nationale hensyn, dels af religiøse. De fleste af de steder Schmeidler nævner, drejer sig nu om skolierne, men der er også passager hvor man nok må konstatere at Vedel har redigeret i selve tekstens indhold af de nævnte ideologiske grunde.³⁴

Som sagt udelod Vedel den 4. og sidste bog af Adams værk, som er en geografisk beskrivelse af Norden. Den indeholder en del positiv omtale af Sverige, og det er blevet foreslået af Wegener (og siden støttet af Karker) at Kaas stod bag udeladelsen. Men Ellen Jørgensen gør opmærksom på at Vedel i en afskrift af 4. bog som stadig er bevaret, har noteret at dette værk er af samme forfatter som værket om bremensiske ærkebiskopper. Han har altså ikke ment det var samme værk.³⁵ Og når Vedel faktisk har fire bøger, skyldes det formodentlig at Sorøhåndskriftet også var delt sådan – dog var den fjerde bog ganske kort, og Vedels indgreb bestod så i at flytte bogdelingen således at hans 3. bog svarer til den moderne udgaves 3. bog, kap. 1-42 og hans 4. bog til kap. 43-78.³⁶

Nu er hele dette spørgsmål om Vedels tekstbehandling svært at komme til bunds i fordi Sorøhåndskriftet, som Vedel lagde til grund for sin tekst, ikke længere eksisterer. Men det ser ud til – og det må understreges at jeg bygger på Schmeidlers og Ottos studier - at de indgreb Vedel foretog i Adams tekst, langt overvejende var af ortografisk og stilistisk art. Og selv om der nok ikke er tvivl om at han har ændret et par steder af nationale og religiøse grunde,³⁷ er der i denne sammenhæng grund til at fremhæve alle de tydeligt suspekte passager – omtaler af mirakler og helgener – som han har medtaget uden ændringer. Det gælder fx martyrelikvier bragt fra Italien til Bremen af ærkebiskop Adaldagus (II, 13, Vedel II, 6), helbredelsesmirakler udført af kong Harald og også efter hans død ved hans grav (II, 28, Vedel II, 19), Poppos jernbyrd (II, 35, Vedel II, 26), Olav den Hel-

³⁴ Jf. også Harald Ilsøe: Historisk Censur i Danmark indtil Holberg. *Fund og Forskning* 20, 1973, s. 45-70 (især s. 47-48). Til de tilfælde Schmeidler nævner, kan føjes III, 16 (Vedel III, 17). Her har Vedel ikke alene udeladt et skolion men også disse ord fra selve Adams tekst: *etiam visionem quandam episcopi Adalwardi*. Udeladelsen betyder at Adams tekst bliver ugrammatisk i Vedels version.

³⁵ Ellen Jørgensen: *Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*, 1931, s. 96.

³⁶ A.K.G. Kristensen 1975 (note 10), s. 102.

³⁷ Schmeidlers udgave 1917 (note 9), s. xxi-xxii, Harald Ilsøe i sin Vedelbiografi (note 3).

liges mirakler (II, 61, Vedel II, 43), mirakler i Trondhjem på Harald Hårderådes tid (III, 17, Vedel III, 18). Hele den lange apologi i forordet giver jo også kun mening hvis teksten faktisk fremstår i sin uredigerede og dermed lejlighedsvist problematiske form.

Niels Kaas' rolle

Hvordan hænger Vedels kommentarer og indgreb i teksten så sammen med hans kontakt til kansler Niels Kaas? Skyldes de simpelt hen påbud fra Kaas? Det er faktisk ikke så let at nå til klarhed over Kaas' rolle, for Vedel udtrykker sig her med en vis vaghed:

“Videre viste jeg det [Sorøhåndskriftet med Adams tekst] så til den adelige og højlærde mand, vor høje konges sekretær Arild Huitfeldt. Som den forslugne og utrættelige forsker i vort lands historie han er, gav han straks sin anerkendelse og støtte til min plan om at foranstalte en udgave. Og siden sørgede han også for, i al venlighed, at holde mig til ilden og tilskynde mig til at få færdiggjort udgaven. Det var grunden til at jeg efter to års forløb genoptog dette arbejde som jeg ellers havde lagt fra mig, og underkastede det en omhyggelig og detaljeret revision og gav det en sidste afpuddning. Derefter gav jeg det så, da lejlighed bød sig, til den vidt berømte Niels Kaas, kongens kansler, for at han kunne læse det. Han er et overordentlig hurtigt og skarpsindigt hoved, og han løb med det samme hele værket igennem. Han erklærede at det indeholdt meget der fortjente at blive læst og kendt af flere, og han mente også at det kunne offentliggøres, når bare visse dunkle passager som ikke var blevet gennemarbejdet tilstrækkeligt fra forfatterens side til at kunne blive vejet på den strengere kritiks guldvægt, blev forklaret for læseren i en enklere form og på en måde der lå sandheden nærmere (*modò in locis quibusdam obscuris, et parum fortè consideratè ab autore ad libellam censuræ seuerioris expensis, admoneretur lector sententiæ planioris et veritati magis congruæ*). Det påtog jeg mig at gøre, og da min tid omsider tillod det, fik jeg det også gennemført, således at hele historien nu foreligger afsluttet i denne skikkelse.”³⁸

Som Vedel her fortæller historien, havde han efter en pause på to år gennemarbejdet sin udgave endnu en gang og derpå vist manuskriptet til den lærde og skarpsindige kansler Kaas. Efter gennemlæsningen

³⁸ Vedels forord til Adam af Bremen, b4v-c1r.

stillede Kaas nogle krav. Men hvad var det han ønskede sig: at Vedel skulle tilføje noter til forklaring af Adams lejlighedsvis uklarerheder eller at han skulle rette i teksten og gøre den mindre uklar og mere i overensstemmelse med sandheden? Formodenlig det første, selv om Schmeidler tager Vedels ord til indtægt for at han har bearbejdet teksten.³⁹ Når Vedel taler om at læseren på de dunkle steder skal blive belært om meningen i en enklere form, må det betyde en kommentar som læseren vil kunne finde som supplement til teksten. Vedels formulering kan næppe tages til indtægt for at Kaas har bedt ham gribe ind i selve Adams tekst. Det kan han meget vel have gjort, men det siger Vedel bare ikke noget om.

Vedel røber ikke hvad det var for en slags oplysninger Kaas ønskede forklaret og berigtiget. I fortalens kontekst synes det naturligt at gå ud fra at det var det religiøse; her lægger Vedel jo ikke skjul på at der er en del betænkelige steder i Adams tekst. Men går man til til noterne selv, viser det sig som sagt at Vedel afholder sig fra at kritisere Adam på dette punkt. At dømme ud fra noterne har det været historiske diskussioner Kaas har ønsket sig, med lejlighedsvis berigtigelser af Adams oplysninger. Og her har man lov at gætte på at disse ønsker har været styret af hensynet til nationens ry – som fx en note hvori Vedel afviser Adams beretning om et tysk markgrevskab ved Slesvig, og den nævnte note om normannernes danske oprindelse.

Kaas bad altså Vedel forsyne Adams tekst med kommentarer – og dem er udgaven da også rig på. Men mon dog ikke disse noter, mange og lange som de er, var en integreret del af Vedels udgivelsesplan allerede inden Kaas så manuskriptet, mon ikke han havde udarbejdet en del af dem da Kaas blev konsulteret? Det ønske Kaas har udtrykt, kan jo dreje sig om supplerende noter, som Vedel så har tilføjet.⁴⁰ Men hvad end kansleren mere præcist har krævet, har Vedel dog under alle omstændigheder opnået at få hans autoritet bag sine noter – og det er det væsentlige. Som tidligere nævnt er Kaas' tilstedeværelse i forordet, hans accept af udgivelsen, givetvis ment som en blåstempling af en potentielt betænkelig tekst. Når Vedel særlig har fremhævet kanslerens krav om noter og forklaringer, kommer de noter der står at læse i den trykte udgave, til at fremstå som resultat af kanslerens opfordring.

³⁹ Schmeidlers udgave 1917 (note 9), s. xxi-xxii.

⁴⁰ Wegener drager den modsatte slutning, at hele noteapparatet skyldes krav fra Kaas (Wegener 1851 (note 3), s. 105-6).

Brevet til Huitfeldt

Efter udgavens index følger endnu et lille skrift, ganske overraskende, nemlig et brev fra Vedel til Arild Huitfeldt, som var Vedels ven og selv historisk interesseret, desuden højtstående embedsmand og medlem af den danske højadel. I brevet, som er dateret 24. okt. 1578 og angiveligt skrevet i fortrolighed, begynder Vedel med at skildre sin store sorg over sin kones nylige død. Huitfeldt havde kondoleret ham, og brevet er som udgangspunkt Vedels tak derfor. Men hovedsagen i brevet er Vedels forhold til sin afdøde kones far, historikeren Hans Svaning. Vedel forklarer hvordan han nu i sommer – altså nogenlunde samtidig med hustruens død – har påbegyndt en danmarkshistorie. Materialet er rigt og der er plads til flere der arbejder med det, understreger han. Og netop svigerfaderen Hans Svaning havde jo været i gang i mange år med at skrive på en danmarkshistorie. Vedel bedyrer nu at deres indbyrdes forhold er som far og søn, og at han aldrig har narret nogle af hans historiske skrivelser fra ham og ikke kunne finde på det – en noget forbløffende erklæring, der bestemt antyder at svigerfar og svigersøn stod i et vist konkurrenceforhold.

Hvorfor har Vedel anbragt dette brev bag i sin udgave af Adam af Bremen? Det har tilsyneladende intet med teksten selv at gøre. I en allerede klassisk afhandling fra 1984 om 1500-tallets danske historiografer har Harald Ilsøe tolket brevet ind i Vedels historiografiske karriere:⁴¹ Vedel havde tidligere i 1578 afleveret sin betænkning om at skrive Danmarks historie og derpå opnået at hans plan om selv at forfatte et sådant værk blev anerkendt af den danske regering. Men den gamle Hans Svaning var stadig i gang med sin danmarkshistorie, selv om ingen – heller ikke Vedel, tilsyneladende – vidste hvor langt han var. Mellem linjerne står der i Vedels brev til Huitfeldt at Svaning ikke havde delagtiggjort svigersønnen i sit arbejde. Og det er sandsynligvis denne besked der har fået Huitfeldt og Kaas til at beslutte at Svaning skulle aflevere alt sit materiale til regeringen – det skete nemlig i februar af 1579. Offentliggørelsen af brevet her i Adam af Bremenudgaven har givetvis, som Ilsøe forklarer, skullet fritage Vedel for mistanke om at han kunne stå bag kravet til Svaning. Med brevet bliver det klart at Huitfeldt, den uantastelige embedsmand, var blevet underrettet om at Svaning ikke havde givet Vedel adgang til sit materiale. Dermed, er implikationen, har Kaas også fået besked.

Brevet til Huitfeldt er med andre ord udtryk for at Vedel også havde snævert personlige interesser at pleje med sin udgave af Adam af

⁴¹ Harald Ilsøe (note 5), s. 238-47.

Bremen. Det er en udmærket illustration af at grænserne mellem offentligt og privat var nogle andre end dem vi trækker i dag. I første omgang blev det skrevet som et privat brev, kun for Huitfeldts øjne og fuldt af sorg over konens død. Men her er det altså offentliggjort, som et appendix til Adam-udgaven, og det er sandsynligvis sket i den sags tjeneste som er udpeget af Ilsøe: Det skulle bevidne at magtens mænd var blevet underrettet om Svanings manglende samarbejdsvilje – og konklusionen heraf måtte være at de også tog initiativet til påbuddet til Svaning om at aflevere sine skriftlige arbejder.

At Vedel også på anden vis tænkte på den taktiske udnyttelse af Adam af Bremen-udgaven, fremgår af en iagttagelse gjort af Karsten Christensen, nemlig at der kendes flere eksemplarer af værket med personlige, håndskrevne dedikationer fra Vedel. Ovenikøbet er disse eksemplarer ens indbundet i røde skindbind dekoreret med våbenplader for kongen og dronningen og mærket VR79, hvad Karsten Christensen tolker som den københavnske bogbinder Valentin Reichs initialer.⁴² Vedel har altså fået en række eksemplarer indbundet af Reich for at bruge dem som gaver til såvel højerestående adelige som kolleger og venner. På nuværende tidspunkt kendes seks eksemplarer, dediceret til henholdsvis Peder Gyldenstjerne (der var rigsmarsk fra 1575-93), Elias Eisenberg (sekretær i tyske kancelli), rådmand i Bergen Hans Finssen, rådmand i Ribe Peder Hegelund,⁴³ samt Laurits Pedersen og renteskriver Peder Hansen. Den sidste har vi allerede mødt blandt dem der stod sammen med Lætus og Vedel og betragtede skue-spillene ved prinsens dåb i juni 1577. Og mon ikke også Laurits Pedersen (*Laurentius Petraeus*) er den samme som den Laurentius Petreius der deltog ved den lejlighed?⁴⁴

Vedels Adam af Bremen-udgave kendes i dag i mange eksemplarer, og en gennemgang af dem vil rimeligvis afsløre flere sådanne dedikationer. Men allerede de seks kendte bøger – især naturligvis eksemplaret til Gyldenstjerne – bekræfter med deres ensartede indbinding og kongelige våben indtrykket fra Huitfeldt-brevet, at Vedel også tænkte taktisk, at han brugte Adam-udgaven i sine bestræbelser på at blive Svanings efterfølger som historiograf – og en mere officiel historiograf end Svaning havde været. Det sidste lykkedes ikke, men det har vel nok virket som en realistisk ambition i 1579.

⁴² Jeg takker Karsten Christensen for disse oplysninger.

⁴³ Peder Mortensen Hegelund (død 1584). Formodentlig en slægtning til den mere kendte Peder Hegelund, biskop i Ribe og digter (død 1614).

⁴⁴ Eksemplaret med dedikation til Peder Hegelund befinder sig i dag i Det Kongelige Bibliotek. Af de øvrige befinder to sig i Norge, to i Sverige og et i dansk privateje.

Den trykte udgave i sin helhed dedicerede Vedel, som vi har set, til kongen, Frederik 2. Det var skik og brug at værker med nationait historisk indhold dediceredes til det pågældende lands regent. Frederik 2. forstod da også at værdsætte dedikationen kontant: 100 daler lod kongen forære til Vedel som tak.⁴⁵ Det var, må man slutte, ikke alene lykkedes Vedel at imødekomme den kritik han frygtede, men også at præsentere Adam af Bremen som ny og betydningsfuld danmarkshistorisk forfatter – med særlig værdi, som han forklarer i dedikationsbrevet til Frederik 2., for den moderne protestantiske fyrste i hans regeringsudøvelse.

Afslutning

Om aftenen inden Vedel og Lætus overværede skuespillene i slotsgården, havde Lætus været tilskuer ved det store fyrværkeri der blev arrangeret i anledning af prins Christians dåb i den tidlige sommer 1577. Mærkelig nok fortæller han ikke noget nærmere om hvordan fyrværkeriet var udformet. Det har kongens arkelimester, Rudolf fra Deventer, imidlertid gjort i værket *Kunstbuch von allerhandt künsten der Argekeley*, som kendes i forfatterens illustrerede renskrift.⁴⁶ Der var tale om en ideologisk opvisning, enkel og usofistikeret: Fyrværkeriet bestod af en pave omgivet af munke; munkene blev antændt af raketter der kørte ind i munden på dem, mens en landsknægt satte ild til paven. Dette demonstrativt antikatolske budskab har altså været en del af det officielle program for dåbsfestlighederne, og samme grundtanke gav Lætus et litterært – og betydelig mere raffineret – udtryk i sin skildring af Christian 4.s fødsel og dåb: Danmark hører eftertrykkeligt til i den lutheranske verden.

Det har tydeligvis været væsentligt at demonstrere midt i 1570erne. Og dette markeringsbehov skal formentlig ses i lyset af de indre stridigheder i den lutheranske verden. Teologernes arbejde på at udarbejde en lutheransk konkordieformel gik ud på at få aftegnet grænserne i en række dogmatiske spørgsmål i forhold til såvel den calvinistiske som den katolske kirke. Det er vel heller ikke utænkeligt at udvik-

⁴⁵“D. 29. juni 1579 givet Mester Anders Weyle slotsprædikant 100 Daler som Kongelige Majestæt foræret hannem med, for den latinske krønike han nu til Paaske sist forleden tilskrev og dediceret Hans Majestæt” (A. Petersen: *Literairhistoriske Notitser* uddragne af Rentemestrenes Regnskaber for Aarene 1571-1589. *Danske Samlinger* I, 1865-66, s. 95).

⁴⁶ Rudolf af Deventer: *Kunstbuch von allerhandt künsten der Argekeley* (Thott 273, 2o). Håndskriftet har en dedikation til Christoffer Valkendorf, dateret 1585.

lingen i Sverige, hvor Johan III netop i disse år nærmede sig den katolske kirke, har spillet en rolle. Den kan have gjort det særlig påtrængende for den danske regering at markere at lignende tendenser ikke havde grobund i nabolandet Danmark.

Det er denne spændte stemning som afspejler sig i Vedels to store danmarkshistoriske udgivelser i 1570'erne, oversættelsen af Saxo og førsteudgaven af Adam af Bremen. I Saxo-oversættelsen omtaler Vedel ikke eksplicit at han er bange for at blive udsat for kritik, men hans fremstilling af kristendommen i Danmark frem til Luther og dens stærke kritik af biskoppernes magt giver bedst mening som apologi. Man vil måske indvende at Saxos Danmarkshistorie næppe har været anset for suspekt, kendt og anerkendt som den var på sit latinske originalsprog som den grundlæggende nationale historie. Men Vedels bedrift var jo at gøre Saxo tilgængelig på dansk, dvs. for et bredere publikum, og menigmands læsning var i høj grad i censurens søgelys.¹⁷ Vedel kom censuren i møde ved at vise at den historie Saxo fortæller, passer ind i den store protestantiske historie.

Samme grundtanke finder vi fire år senere i Vedels forord til Adam-udgaven. Hovedsigtet i denne artikel har været at pege på den konflikt som Vedel stod i ved udgivelsen af Adam af Bremens historie – og som han lader komme til syne i forordet. Den Adam Vedel præsenterer i sine kommentarer, er en fremragende, samtidig kilde til tidlig dansk og nordisk middelalderhistorie. Det er en tekst Vedel ønsker at indføre i den danmarkshistoriske kanon, lancere som et litterært, nationalhistorisk monument. Men Adam af Bremens værk har været religiøst suspekt. Vedels forord handler i høj grad om at vise at Adam – til trods for at hans værk er en ærkebispeshistorie og til trods for de ubetvivleligt uheldige ytringer rundt omkring – bør anses for en af de sandt troende midt i det middelalderlige mørke. Den lange redegørelse for Ordets forkyndelse gennem tiderne skal gøre det klart at både dette værk og hele Danmarks historie lader sig tolke ind i den store protestantiske historiekonstruktion. Inspirationen fra Melancthon er tydelig. Stik imod beskyldningerne om at støtte pavevældet ved at udgive Adams ærkebispeshistorie, får Vedel slået fast at biskopper blot er en sekundær slags forkyndere, at deres adkomst til at forkynde Ordet ikke er større end andre præsters. Og ligeså vigtigt, han kan vise at Adam, med sin skarpe kritik af sin samtids biskopper, bør regnes til den lille gruppe af troende der vovede at sætte sig op mod paven, eller som Vedel kalder ham, "Antikrist".

¹⁷ Appel 2001 (note 29), s. 385.

SUMMARY

KAREN SKOVGAARD-PETERSEN: *Should the Catholic Past be heard? On the dilemma faced by Anders Sørensen Vedel when publishing Adam of Bremen's Historia Ecclesiastica in 1579.*

The article deals with the conflict that the Danish historian Anders Sørensen Vedel (1542-1616) found himself in when in the late 1570s he was about to publish the first edition of Adam of Bremen's history of the bishops of Hamburg-Bremen (written c. 1070). On the one hand he wanted to present to the learned world this newly discovered text, which he regarded as an excellent source to early medieval Nordic history. On the other hand he feared to be met with accusations for supporting the Catholic Church (or, as he says, "the papal hierarchy") by editing this medieval history of the bishops of Hamburg-Bremen.

Vedel introduced his edition with a long defense of Adam of Bremen. With clear echoes of Melancthon, he outlines the evolution of the episcopal office in the Early Church, a history of gradual depravity. Far from supporting the papal hierarchy, Vedel, in true Protestant spirit, attacks its very foundations. Turning then to the history of Christianity in medieval Denmark he finds a parallel moral deterioration due to the influence of the Pope. But Adam of Bremen, he adds, was not blind to the faults of the Hamburg-Bremen bishops. Therefore he may be regarded as belonging to the small group of true believers that have always existed, even in times of severe persecutions.

Four years earlier Vedel had outlined the history of the Danish Church in similar terms in the preface to his Danish translation of Saxo Grammaticus (1575): Initial piety gave way to clerical depravity and was finally restored by Luther. Vedel clearly felt the need to defend the two medieval historians, Saxo and Adam of Bremen, by demonstrating their place in the Protestant construction of world history.

Censorship was severe in Post-Reformation Denmark, and it was primarily focused on religious publications. Moreover, the 1570s was a tense period of theological discussions in Lutheran Germany. Repercussions were felt in Denmark with the reprimand of Niels Hemmingsen, professor of theology, in 1576, followed by his suspension from office in 1579. It is on this background Vedel's explicit nervousness in the Adam of Bremen preface should be seen. In fact, he not only defended Adam as an acceptable author even seen with Protestant eyes, he also took care to emphasize that he had official authority behind the project, since the chancellor himself, Niels Kaas, had already seen and approved his edition.

Vedel belonged to the first generations of Lutheran intellectuals in Denmark. The article argues that the Catholic past presented a main challenge to Danish historians in the latter half of the sixteenth century. Attention is also drawn to his friend, the poet Erasmus Lætus, who was likewise engaged in adapting national history to the Protestant world history taught in Wittenberg.